

УДК 378.14

*Ірина Дроздова,
доктор педагогічних наук, професор
кафедри природничих і гуманітарних дисциплін
Харківського національного
автомобільно-дорожнього університету*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА ВНЗ НЕФІЛОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ З РОЗВИТКОМ ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ

У статті досліджується мовна особистість студента нефілологічного профілю, що формується у процесі навчання української мови у вищій школі. З'ясовано, що на формування мовної особистості впливають як незалежні від особи мовця об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Методика викладання української мови у вищій школі формується з методики викладання української мови на філологічних факультетах і методики викладання української мови для студентів нефілологічного профілю. Зауважено, що необхідний рівень професійної українськомовної комунікативної компетенції студента ВНЗ нефілологічного профілю передбачає наявність у нього комунікативних та професійно-комунікативних умінь.

Ключові слова: *мовна особистість студента, об'єктивні й суб'єктивні чинники формування мовної особистості, мовна культура, мовленнєва діяльність, комунікативні та професійно-комунікативні вміння, професійна мовна компетенція, методика викладання української мови у вищій школі.*

В статье исследуется языковая личность студента нефилологического профиля, которая формируется в процессе обучения украинского языка в высшей школе. Выяснено, что на формирование языковой личности влияют как независимые от лица говорящего объективные, так и субъективные факторы. Методика преподавания украинского языка в высшей школе формируется по методике преподавания украинского языка на филологических факультетах и методики преподавания украинского языка для студентов нефилологического профиля. Замечено, что необходимый уровень профессиональной украиноязычной коммуникативной компетенции студента вуза нефилологического профиля предполагает наличие у него коммуникативных и профессионально-коммуникативных умений.

Ключевые слова: *языковая личность студента, объективные и субъективные факторы формирования языковой личности, языковая культура, речевая деятельность, коммуникативные и профессионально-коммуникативные умения, профессиональная языковая компетенция, методика преподавания украинского языка в высшей школе.*

This article examines the linguistic identity of students of non-philological profile, which is formed in the process of learning the Ukrainian language in higher school. It was found that the formation of linguistic identity affect both independent speaking on behalf of objective and subjective factors. Methods of teaching Ukrainian language in the higher school is formed by a technique of teaching of the Ukrainian language in the faculties of Philology and methods of teaching Ukrainian language for students of non-philological profile. In the learning process in a higher educational institution, the student reoriented to adequate their chosen profession the choice of means of communication, and formed a professional language personality and language professional communicative competence. This concept is more narrow on the notion of communicative competence, since the criteria of professional activity determine whether the sender of the speech of a number of communicative skills specific and is required only for this activity. It is noticed that the necessary level of Ukrainian-language professional communicative competence of university students of non-philological profile suggests the presence of communicative and professional communication skills.

Key words: *linguistic personality of the student, objective and subjective factors in the formation of linguistic identity, the objective and subjective factors in the formation of linguistic identity, language, culture, speech activity, communicative and professional communication skills, professional language competence, methods of teaching the Ukrainian language in higher school.*

Постановка проблеми. Розвиток цілісної соціально-адаптованої людської особистості є визначальним для з'ясування й удосконалення змісту сучасної професійної освіти. Завданням вищої школи є формування готовності майбутніх фахівців студентів до професійної діяльності з метою укріплення їхньої когнітивної і культурно-естетичної сфер, загального кругозору, мовленнєвої вправності. Взаємодія педагогів і студентів на змістовій основі з використанням різноманітних засобів є сутнісною характеристикою педагогічного процесу, що здійснюється в будь-якій педагогічній системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій парадигмі особистість постає у двох іпостасях: з одного боку, як суб'єкт дискурсу – носій певного стилю вербальної поведінки (В. Богданов, Ю. Ваозонін, І. Зайцева), а з іншого, як «власник» неповторної концептуальної мовної особистості (Ю. Караулов), у якій структура мовної особистості постає як єдність лексикону, тезаурусу та прагматикону, що започаткувала комунікативно-когнітивні дослідження мовних особистостей (М. Ситнікова, І. Шевченко, А. Юнаківська).

О. Залевська, Ю. Караулов, Л. Крисін, Л. Паламар, В. Терещенко, А. Шахнарович по-різному трактували мовну особистість, зокрема як сукупність здібностей і характеристик людини, які обумовлюють

створення і сприйняття ним мовленнєвих творів, тобто текстів, які розрізняються за ступенем структурно-мовної складності, глибини і точності відображення дійсності, певною цілеспрямованістю [10, с. 168]. У цьому визначенні поєднано здібності людини з особливостями текстів, які вона сама створює. Ю. Караулов вважав, що «за кожним текстом стоїть мовна особистість» [7, с. 3], тобто у центрі уваги опиняється як мовець, так і слухач (адресант і адресат). Також до комунікативних параметрів мовної особистості належать комунікативні тактики і стратегії, що зумовлюється потребами мовної особистості в самовираженні й самоствердженні. Індивідуальні тактики і стратегії професійного дискурсу та комунікативний підхід, у якому стратегії є організаційним засобом комунікації (О. Залевська, О. Іссерс, С. Лебединський, О. Любашенко, Д. Міллер, Р. Стенберг, Н. Формановська та ін.), скеровані на досягнення необхідного впливу на конкретного мовця.

Поняття «мовна особистість», уведені академіком В. Виноградовим, нині активно досліджується у працях багатьох учених (Ф. Бацевич, Г. Богин, Ю. Караулов, І. Халеева та ін.). Індивідуалізована свідомість є інтерналізована у своїй аксіологічній сутності і сформована (присвоєна) у своїй мовній формі суспільна свідомість мовного колективу, мовної спільноти [5; 6]. Це таке співвідношення когнітивної і мовної свідомості, де останнє є вербально-оформлене віддзеркалення дійсності. Саме в такому розумінні мовна свідомість – це форма існування людини розумної, яка спілкується, зокрема у професійній діяльності, людини як соціальної істоти, як особистості. У цьому плані, на думку психологів, можна говорити про мовну особистість, яка, згідно з Ю. Карауловим, містить у собі вербально-семантичний, когнітивний і прагматичний рівні [7].

Метою статті є визначення деяких когнітивних аспектів, що стосуються формування, саморозвитку й самоактуалізації особистості, обумовлені суттєвими змінами в освітній сфері, соціальними потребами суспільства щодо підготовки конкурентоспроможного фахівця в умовах розвитку найновітніших технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одиниці когнітивного рівня складаються в більш або менш систематизовану «картину світу», що віддзеркалює систему цінностей сучасної людини як фахівця відповідної галузі науки, виробництва тощо.

Типологія становлення мовної особистості за ступенем розвитку мислення й мовлення належить Г. Богіну [2; 3], який виділяє 5 рівнів володіння рідною мовою: 1) рівень правильності – 6–7 років; 2) рівень швидкості або інтеріоризації – 10–11 років; 3) рівень насиченості – 15–16 років. Наступні два рівні, на думку автора, визначаються не віком, а культурою спілкування: 4) адекватний вибір; 5) адекватний синтез.

Не тільки вік, але й рівень освіти, знання інших мов, окрім рідної, володіння професійним мовленням є чинниками подальшого, вищого

розвитку й удосконалення мовної особистості.

У ході формування й удосконалення професійного мовлення розвиток і саморозвиток мовної особистості має відбуватися, на нашу думку, за трьома основними напрямками:

а) формування і розвиток професійної лінгвістичної компетенції за рахунок засвоєння знакової системи української мови і становлення лінгвістичної компетенції фахівця у своїй галузі діяльності;

б) удосконалення когнітивного стилю діяльності (спочатку навчальної, а потім професійної) шляхом засвоєння й розвитку нових форм сприйняття й інтерпретації різних явищ дійсності. Це завдання здається реальним, якщо когнітивний стиль розглядається як «існуючі в етносі і присвоєні індивідом у процесі його соціалізації способи осмислення абстрактних і предметних сфер, опосередковані психічною архітектонікою цього індивіда, характером його соціогенеза і свідомо-вольовим чинником» [1, с. 28–31]. Розвиток цього стилю виступає як вирішення проблеми розширення не тільки мовної картини світу, засвоєння деяких її особливостей, характерних для носіїв української мови, а й удосконалення нових форм учіння і пізнання, формування мови фаху;

в) розвиток мотиваційно-ціннісної сфери особистості, пов'язаної з ознайомленням і критичним сприйняттям систем цінностей мови і культури, розширенням світогляду, формуванням нового світосприйняття – світосприйняття мовця-професіонала, досконалого знавця мовної специфіки своєї спеціальності, білінгва і полілінгва.

Мовну особистість можна схарактеризувати з позицій мовної свідомості й мовленнєвої поведінки за фахом. Мовна особистість предмечується в мовленнєвій професійній діяльності, тобто в процесах говоріння (слухання) і письма (читання). На думку О. Залевської, мовленнєва діяльність і мовленнєва організація людини тісно взаємопов'язані, але все ж таки можуть бути протиставлені як явище і сутність, причому трояка модель мовних явищ – мовленнєва діяльність, мовна система, мовний матеріал – закономірно розуміються як чотиричленне утворення [4, с. 30].

На формування мовної особистості впливають чинники як об'єктивні, незалежні від особи мовця, так і суб'єктивні.

До об'єктивних чинників належать: стан самої мови, її унормованість і наступна кодифікація, рівень розвитку і досконалість її підсистем, стилістична диференціація, отже, придатність мови як мовної картини особи і світу для забезпечення всіх мовних потреб громадянина; сприятлива для життя і розвитку певної мови суспільно-політична ситуація; традиція суспільного використання мови; повноцінне функціонування мови в усіх сферах життя: державницькій, політичній, правовій, економічній, науковій, освітній, культурно-мистецькій, творчій, виробничій, побутовій та ін.

До суб'єктивних чинників, що впливають на формування мовної

особистості, відносимо: здатність мовця здобувати мовну освіту й досконало володіти мовою; внутрішню готовність мовця здобувати мовну освіту і мовне виховання та досконало оволодівати мовою; моральну потребу мовотворчо вдосконалювати і виражати свою особистість; розуміння мовних обов'язків громадянина і виконання їх; активне ставлення до мови, належний рівень мовної культури [11, с. 32–33].

Зауважимо, що до позитивної відповіді на питання, чи формують мовну особистість наша середня і вища школи так, як формують, скажімо, російську мовну особистість у Росії чи польську – в Польщі, ще далеко. Окрім згубної для української мови ідеологічної і практичної русифікації українського суспільства протягом століть, є ще й інші причини. Передусім це неусвідомлення державними освітніми ідеологами того, що українська мовна освіта й виховання потрібні у вищій школі не тільки філологам і журналістам, а й студентам усіх без винятку фахів. Українська мова як державна мова України має бути у вищих навчальних закладах не тільки навчальним предметом, а й мовою викладання і навчання всіх фахових дисциплін, засобом спілкування та оволодіння професійною майстерністю, культурним середовищем.

Однак, на нашу думку, немає загальноствановлених теоретичних засад і методичних орієнтирів для розв'язання тих проблем, що постали у зв'язку з державністю України, реформуванням освітньої проблеми у руслі

Болонської системи і кредитно-модульного навчання, наскрізною мовною освітою і мовним вихованням. Запровадження курсу «Ділова українська мова» у ВНЗ нефілологічного профілю на початку 90-х років питання формування мовної особистості фахівця не тільки не вирішив, а й ускладнив. Уведений курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)» або «Українська мова (за професійним спілкуванням)» гостро поставив питання підготовки фахівця сучасного рівня засобами української мови.

Методисти, мовознавці і викладачі-практики мають зосереджувати свою увагу на методиці мовного навчання й виховання у ВНЗ таким чином, щоб не повторювати за циклами методику викладання української мови для середньої школи. Інший контингент і різні цілі навчання у вищій школі, порівняно із загальноосвітньою диктують свою специфіку викладання української мови з урахуванням професійних інтересів студентів. Методика викладання української мови у вищій школі має формуватися з двох напрямів: методика викладання української мови на філологічних факультетах і методика викладання української мови для студентів нефілологічного профілю. Особливість першої – посилена увага до формування наукового бачення мови, а не до повторення і доопрацювання шкільного курсу нормативної граматики. Друга – робить акцент на прикладному характері української мови як суспільно-національної картини світу, прагматичної реалізації щоденних інтересів держави, суспільства, кожного громадянина, фахівця-професіонала.

Адже процес формування національної самосвідомості, мовної особистості є складним, багатогранним, поступовим і ніяк не обмежується хронологічними рамками. Він починається в родині з материнською мовою, поглиблюється в роки навчання на ґрунті об'єктивних знань про світ, землю, народ, державу. У старших класах загальноосвітньої школи й особливо у вищій школі молоді стають доступними духовно-культурні цінності й надбання нації, приходить усвідомлення не тільки родинного, суспільного, етнічного, а й, головне, духовно-кровного зв'язку зі своєю нацією, її духовною і матеріальною культурою, частішають контакти з іншими народами та їхніми мовами, – розширюється інформаційно-комунікативний простір.

Усе це сприяє утвердженню мовної особистості, тобто мовця, який досконало знає українську мову, усвідомлено творчо володіє нею, сприймає в контексті національної культури як духовну серцевину її, мовця, що користується мовою як органічним засобом самотворення, самоствердження і самовираження, розвитку своїх інтелектуальних і емоційно-вольових можливостей, як засобом соціалізації особи в конкретному суспільстві і здобуття професійної освіти – формування фахівця за обраною професією.

Мовна особистість у процесі становлення і розвитку проходить кілька етапів, щоразу підіймаючись на вищий рівень мовної культури [11, с. 10], це рівні:

1) мовної правильності. Його досягають завдяки мовній освіті, тобто вивченню правил користування мовою, її лексикою, граматичними формами, елементами текстотворення тощо. Цей рівень передбачає вироблення орфоепічних, орфографічних, пунктуаційних навичок, уміння будувати речення, нескладні типові тексти й користуватися ними;

2) інтеріоризації (лат. *interior* – внутрішній). На цьому рівні виявляються вміння реалізовувати себе у висловленнях відповідно до власного внутрішнього стану; уміння творити й виражати себе засобами мови; володіти основними формами усного і писемного спілкування (монолог, діалог, полілог; опис, розповідь, міркування), певними стилями. Це рівень виразності і комунікативної достатності;

3) насиченості мовою. Мова мовця характеризується логічністю, предметністю, точністю, виразністю, образністю, багатством мовних засобів. Людина вже володіє жанрами і стилями, текстотворенням;

4) адекватного вибору. Це рівень комунікативної досконалості, що передбачає досконале володіння функційними типами мовлення, стилями літературної мови, а також точну мовну реакцію;

5) володіння фаховою метамовою: володіння терміносистемами, фразеологією, композиційно-жанровими формами текстотворення, мовними формулами;

6) мовного іміджу соціальних ролей: політика, державного працівника, керівника, вченого – етичними й естетичними манерами

живого мовлення. Два останні рівні є найвищими рівнями формування мовної особистості й мовної культури.

Отже, «культура мови – це сфера взаємодії мови і культури, мови і позамовної дійсності, вживання мови відповідно до вимог національної культури і ситуацій спілкування [8, с. 11]». Зауважимо, що мовна особистість фахівця і культура мови, на нашу думку, є нерозривними. Навчаючись у вищому закладі освіти, студент переорієнтовується на адекватний обраному фахові вибір засобів спілкування, формується професійна мовна особистість і її «професійна мовна комунікативна компетенція».

Поняття «професійна мовна комунікативна компетенція» щодо поняття «комунікативна компетенція» є вужчим, оскільки критерії професійної діяльності (зокрема студента нефілологічної спеціальності) зумовлюють наявність в адресанта мовлення (фахівця-нефілолога) низки комунікативних умінь, що можуть бути характерні й обов'язкові тільки для цього виду діяльності.

Спробуємо впорядкувати власне визначення поняття «професійна мовна комунікативна компетенція» студента нефілологічної спеціальності. Це наявність професійно-комунікативних умінь особистості спілкуватися в типових умовах професійної діяльності, володіти потенціалом професійного дискурсу, репрезентувати нормативні та доступні для сприйняття навчально-наукові, технічні, фахові тексти; здатність розв'язувати комунікативні завдання в складних і непередбачуваних ситуаціях професійного спілкування.

Зауважимо, що необхідний рівень професійної українськомовної комунікативної компетенції студента ВНЗ нефілологічного профілю передбачає наявність у нього таких умінь:

1. Комунікативні вміння: а) установити контакт зі співрозмовником й підтримувати спілкування; б) добирати мовні засоби за певних умов спілкування у різних стилях та жанрах; в) зацікавити співрозмовника у процесі опанування навчального предмета й переконувати мовними засобами, залучувати співбесідника на свій бік.

2. Професійно-комунікативні вміння: а) знання фахової (виробничої) термінології; б) здійснення комунікації за допомогою мовних засобів, які уможливають реалізацію імпресивної та волюнтативної функції мови: наказувати, переконувати, привертати увагу співрозмовника до питань, актуальних на певний момент для одного з них; в) редагування власного й чужого мовлення; г) аналіз змістової правильності мовлення; г) різні види аналізу текстів науково-навчального виробничо-технічного підстилів наукового стилю; д) нормативно та відповідно до ситуації спілкування послуговуватися фактичними жанрами мовлення.

Ефективність спілкування адресанта (лектора, оратора, промовця) з адресатом (учнями, студентами, тими, хто є потенційним сприймачем інформації), за словами Л. І. Мацько, залежить від вивчення адресата, а саме його: соціально-демографічних ознак (стать, вік, освіта, професія, належність до соціальних верств); суспільно-психологічних ознак (потреби,

мотиви поведінки, ставлення до промовця і предмета мовлення та рівень розуміння того, про що йдеться); індивідуально-особистісних ознак (тип нервової системи, особливості мислення, темпераменту, характер, емоційно-вольова сфера тощо) [9, с. 94].

Висновки і перспективи. Отже, потреби суспільства в чітко спланованому, цілеспрямованому формуванні професійної особистості фахівців, в їхньому досконалому – професійному мисленні й мовленні, мають здійснюватися з урахуванням соціальних та історико-культурних традицій українського суспільства, вікових особливостей, інтересів і прагнень студентів; професійної (нефілологічної) вищої освіти, специфіки – визначили необхідність у підготовці працівників, які були б здатні, здійснюючи високопрофесійну діяльність у сфері виробництва, науки, культури, суспільної діяльності тощо, досконало спілкуватися українською мовою як державною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Б. Н. Вопросы моделирования деятельности и личности специалиста / Б. Н. Александров, Л. В. Полетаев // Среднее специальное образование. – 1982. – № 1. – С. 28–31.
2. Богин Г. И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Г. И. Богин. – Л., 1984. – 31 с.
3. Богин Г. И. Типология понимания текста / Г. И. Богин. – Калинин: Калинин. гос. ун-т, 1986. – 84 с.
4. Залевская А. А. Введение в психолингвистику / А. А. Залевская. – М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 1999. – 382 с.
5. Зимняя И. А. Лингвопсихология речевой деятельности / И. А. Зимняя. – М. : МПСИ; Воронеж : МОДЭК, 2001. – 432 с.
6. Зимняя И. А. Педагогическая мотивация / И. А. Зимняя. – Ростов-на-Д. : Феникс, 1997. – 480 с.
7. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 262 с.
8. Мацько Л. І. Культура української фахової мови: навч. посібник / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : Академія, 2007. – 360 с.
9. Мацько Л. І. Риторика : навч. посібник / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 311 с.
10. Терещенко В. Мовна особистість як головний концепт авторського дискурсу // Гуманітарна освіта в технічних навчальних закладах: Зб. наук. праць факультету лінгвістики Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету. – К. : ІВЦ Держкомстату України. – 2007. – Вип. 14.
11. Чернявський К. Шляхи формування мовної особистості студента // Молодь і державна мова : Київ. молодіжна наук.-практ. конф., 19–20 трав. 2000 р. : зб. матеріалів. – К., 2000. – С. 31–34.